

Simbolul cercului în opera lui Marin Sorescu

Drd. ANDONIE (ARDEAN) Raluca Ioana
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

Abstract: *Human being has an urgent need for symbols to bring the unknown, the mystery, into the realm of the tangible. But perhaps it would be more appropriate to say that a whole world of symbols lives in us. Often, there has been a kind of equality between the metaphor and the symbol. And yet, the metaphor can be taken out of context, instead, the symbol can only be conceived only in the context in which a certain aspect of the symbolic image is energized. One of the symbols that often appear in the Sorescian work is the circle. This sublime, fluid form that holds in a limited Universe a community with all its traditions. Closed in itself, without beginning and without end, perfect, the circle is the sign of the absolute: and he and the village represent perfection, homogeneity, is the symbol of the eternal return to the beginning, of the cyclicity that is found in nature in the form of the seasons.*

Key words: *symbol, metaphor, community, circle, homogeneity, cyclicity.*

Trăim într-o lume de simboluri? Cu siguranță, da. Simbolismul este cheia înțelegerii universului spiritual. Omul are o imperioasă nevoie de simboluri pentru a aduce necunoscutul, misterul, în sfera tangibilului. Însă poate ar fi mai potrivit să spunem că o întreagă lume de simboluri trăiește în noi, având în vedere că simbolul este singurul mod de a spune ceea ce nu poate fi exprimat prin alte mijloace.

Pentru a putea înțelege pe deplin despre ce este vorba, ar trebui să explorăm originea cuvântului simbol, care este foarte interesantă. El derivă dintr-un obicei grecesc antic, acela de a sparge în bucăți o tăbliță de lut, revenindu-i o piesă fiecărui membru al grupului, la despărțire. Pentru a se confirma identitatea individuală a grupului, când grupul se adună din nou, piesele se reasamblau — *sumballein*, „a le aduna împreună ca într-un mozaic. Astfel, simbolul devine o imagine bogată în semnificații, un semn încărcat cu polivalența inepuizabilă a imaginii.

Funcțional, simbolul trebuie să exploreze. Pentru a putea descifra un simbol este necesară o reconstituire a evoluției gândului, pentru că semnificația

simbolului diferă adesea în funcție de persoană, dar și de situația în care aceasta se află la momentul dat, de emoțiile pe care le trăiește în acel moment.

Structura simbolului presupune două componente: imaginea (obiectul, ființa, fenomenul, evenimentul) și sensul acesteia, fără de care el, simbolul, nu poate exista. Având această structură, simbolul poate fi folosit pentru comunicarea unui mesaj general-uman important, într-un mod concentrat, sintetic și plastic.

Expandând acest lucru, chiar și cuvântul poate fi asociat simbolic cercului, un prim cerc corespunzând sensului propriu (de bază), al doilea, sensului alegoric, iar al treilea, sensului mistic magic.

De multe ori s-a pus oarecum un semn de egalitate între metaforă și simbol. Dar dacă trecem dincolo de superficialitatea acestui semn de egalitate, putem observa că metafora poate fi smulșă din context, în schimb, simbolul poate fi conceput doar în contextul în care dinamizează un anumit aspect al imaginii simbolice.

Deoarece simbolismul este un limbaj catalizator universal, care evidențiază precepte și credințe, împărtășind informații și stârnind emoții mai puternice, este o formă internațională de comunicare ce depășește barierele de limbă, istorie, naționalitate, cultură și religie s-a discutat, adesea, despre simbolul cercului atât în literatură (română și universală), cât și în cultură.

Marin Sorescu, considerat a fi un „autor proteic și imprevizibil”ⁱ, s-a ambiționat să abordeze în vasta sa operă toate genurile literare. Acest lucru a adus un suflu nou, a dat în permanență o senzația de reînnoire adusă planului creației artistice.

Debutază cu versuri, ca apoi să exceleze în teatru, piesele lui fiind originale atât ca structură, cât și ca tematică. Continuă cu proza, scriind două romane inedite, care nu respectă întotdeauna canoanele și modalitățile tradiționale ale genului. Scribe, de asemenea, eseuri în care își prezintă concepția despre poezie, respectiv literatură, dar nici domenii precum cinematografia sau sculptura nu-i rămân străine.

Peste toate acestea, domină ludicul, pentru că Sorescu este un poet al jocului de cuvinte, simboluri și imagini. Totul este un joc, iar Sorescu intră în acest joc cu o plăcere infinită.

Aptitudinea „vizionară” de a instaura perspectiva derulării - program a existenței, convertirea în previzibil și normă a dramelor și întrebărilor, sub stelele neclintite, cu obsesia că totuși „mereu ne scapă ceva”, produce sentimentul de extenuare și ambiguizarea răspunsurilor. Precum Iona, poetul se întreabă: „Uneori mă gândesc/ că m-a mâncat un pește uriaș/ și eu îl caut acum pretutindeni/să-l ajut să mă înghită tot.”ⁱ

Replica personajului duce cu gândul la conceptul de creație și creator. Creatorul se lasă în mrejele creației pentru a dăru publicului rezultatul final, rezultat ce cuprinde întreaga sa ființă.

Specificul simbolului rezidă în forța extraordinară de regenerare, relevare și plasticizare, în expresivitate emotivă pregnantă. Prin însăși natura lui, simbolul tinde să desființeze limitele stabilite și să reunească punctele extreme în aceeași viziune, asemănându-se cu săgeata care zboară fără să se clintească de pe loc:

„Lui Sorescu îi este familiară gândirea cu concepte și noțiuni”, scria Șerban Cioculescu și, poate, de aceea Sorescu scriitorul „era dublat de un artist plastic, care nu a ezitat să apară în lumina expozițiilor, la Brașov, București, Cluj, Craiova sau în străinătate, găsind însă bucuria expunerii fie și numai în liniștea casei sale, din București.”

De asemenea:

„Pasiunea pentru artele plastice se materializează în cele peste 400 de lucrări de grafică, de desen și tot atâtea de pictură, majoritatea prezentate în expoziții din țară și de peste hotare. Un mare număr de schițe și lucrări grafice au rămas însă în arhiva artistului sau în păstrarea profesorului George Sorescu, care le-a prezentat în cele trei volume, excepțional redactate, Marin Sorescu. Configurări grafice. În arhiva poetului s-au găsit nenumărate desene, în afara picturilor care au apărut în expoziții.”¹

Un obișnuit al verbului a simțit nevoia de a-l manifesta prin pictură, prin formă și culoare, prin linii și curbe, prin lumini și umbre.

Plastic, cercul indică o mișcare liberă. El se poate roti, iar curbele și liniile pot accentua această senzație de mișcare circulară. Cercul denotă grație, transmite căldură afectivă și confort. Mișcarea sa inspiră energie și putere, iar completitudinea sa, infinitate, armonie și unitate.

Aceeași autoare a selectat mărturisiri ale artistului plastic, care se auto-explica astfel: „este vorba despre un adjuvant în tratamentul scriitorului care se droghează cu cuvinte. Pentru un aplecat peste litere, pictura înseamnă o evadare din cuvânt”¹. Alteori, un mod complementar de exprimare: „În pictura mea, se vădesc obsesiile din literatura mea. Pânzele mele au în cap brazda de poezie. Fatalitate de care nici nu vreau să scap. (...) Am vrut să fac din pictură ceva care să nu semene cu vorbirea. Ceva care să fie altceva și să-mi dea și mie sentimentul că mă odihnesc pe un câmp”.¹

„Pictura a fost pentru Marin Sorescu o modalitate de exersare a chemării sale creatoare. Scriind cu mâna dreaptă și pictând cu mâna stângă, a reușit să se manifeste plenar ca artist, fie prin cuvânt, fie prin culoare.”ⁱ

Pornind de la această creionare a lui Marin Sorescu de către Ada Stuparu, putem face următorul exercițiu de imaginație: întinzând în față cele două mâini creatoare ale sale și unindu-le, Sorescu închide împreună cu trupul său tot ceea ce înseamnă complexitatea, profunzimea și impactul universului sorescian.

„Facem fel de fel de cercuri și pătrățele și nu mai lăsăm nicio figură să intre în ele. Le păzim o zi-ntreagă ca nimeni să nu le-nțeleagă. În noi, în fiecare, sforăie netrezit un pictor foarte mare. Unul, nedescoperit până acum niciodată, ca o ciupercă nerăsărită și nemâncată. Și de-aia toată ziua, în genunchi, pe asfalt, lucrăm, pentru că vrem să-l lansăm.”

Înainte de a vedea ce reprezintă cercul pentru Sorescu, să vedem ce reprezintă cercul în cultură.

Din cele mai vechi timpuri au existat și încă mai există o puzderie de semne pur convenționale și arbitrare, acceptate mai ales din rațiuni practice, dar „(...) marea cultură tinde mereu să se întoarcă la simbolul polivalent, plin de conținut și înzestrat cu mare forță sugestivă”. Cel mai viu exemplu în acest sens, sunt operele marilor autori din literatură, conceptele filosofice sau operele de artă care au rămas moștenire sistemelor culturale în toată lumea. „Simbolul, înrudit genetic și funcțional cu mitul și cu ritualul religios, instituie o lume a imaginarului, adesea infinit mai bogată și mai frumoasă decât lumea contingentului imediat, a ontosului dominat de legile necesității implacabile.”

Ada Stuparu precizează în volumul „Marin Sorescu în postume” că teama față de simboluri este chiar faptul că ele ne introduc într-o lume fără prea multe valențe raționale, o lume plină de necunoscut, mistere, ce se află dincolo de noțiunile palpabile.

„Purtător al memoriei colective, simbolul a exercitat o puternică și permanentă acțiune modelatoare asupra societății și individului, fiind un reper moral, un etalon axiologic și exemplu în acțiune. Aceste calități sunt proprii mai ales acelor simboluri universale și străvechi pe care C.G. Jung le-a numit arhietipuri.”ⁱ

Potrivit Dicționarului de Simboluri și Arhietipuri Culturale, cercul este „simbolul perfecțiunii, omogenității, mișcării imuabile și eterne care nu are nici început, nici sfârșit. Pe plan cosmic, simbolizează cerul, în opoziție cu pământul, care e simbolul pământului. Este simbolul timpului, al veșnicei reînnoiri, redate în plan iconografic prin imaginea șarpelui care-și mușcă coada. Cercul limitează un spațiu, dar mișcarea de rotație care formează acest spațiu este potențial infinită. În felul acesta, cosmosul, în multe tradiții mito-poetice, este considerat o

sferă (grafic, un cerc), dincolo de limitele sale fiind haosul. Toate punctele cercului sunt echidistante de central invizibil. În acest sens, el reprezintă zeul și creația sa. Cercul este o mentonimie a zeului: zeul-soare e un cerc (coroana discoidală a lui Ra, discul cu aripi al lui Aton, etc.). E simbolul dragostei creștine, în centru fiind Dumnezeu, iar credincioșii vin spre el din perisferă. În iconografia creștină, Dumnezeirea e reprezentată adesea ca o cruce în cerc.”ⁱ

Fără sfârșit și fără început, desăvârșit de echidistant față de toate punctele aflate la periferie, cercul reprezintă absolutul, perfecțiunea, omogenitatea.

Abordând căi diferite, în timpuri diferite, dar cu aceeași mentalitate, aceeași atitudine, și același comportament demiurgic, Sorescu și Brâncuși, fiecare în „sfera sa de influență”, au închis, simbolic, cercuri ale destinului creațiilor zămislite de ei.

Poezie, proză, dramaturgie, eseistica și critica literară, pictură ... prin toată creația sa, Marin Sorescu ne ghidează cu ironie fină și incorrigibilă de la paradox și parabole la un comun profund simbolic.

Spuneam mai sus că și cuvântul poate fi asociat simbolic cercului, un prim cerc corespunzând sensului propriu (de bază), al doilea, sensului alegoric, iar al treilea, sensului mistic magic.

Poetul Marin Sorescu cunoaște nu numai sensurile generale ale cuvintelor (cercul lor de bază), ci și nuanțele cele mai subtile ale lor (cercul alegoric), de aceea în procesul alchimic al creației le transpune în context poetic și închide astfel ultimul cerc – cercul magic, mistic al cuvântului.

Aici putem aduce ca exemplu edificator o imagine din sonetul „Ninge în Transilvania”

„Închis e satu-n cercul lui de clăi/ La care sug făină zurgălăi”, care dincolo de imaginea și emoția transmisă, evidențiază folosirea simbolistică a cercului – satul întreg este închis într-un cerc... de clăi. Sensul de bază al cuvântului „sat” este binecunoscut și nu e cazul să insistăm. Sensul alegoric pe care Sorescu îl dă acestui cuvânt este de „univers”.

Închis în sine, fără început și fără sfârșit, desăvârșit, cercul este semnul absolutului: și el și satul reprezintă perfecțiunea, omogenitatea, este simbolul eternei reîntoarceri la începuturi, al ciclicității care se regăsește în natură sub forma anotimpurilor (cercul mistic al cuvântului). Satul e perfect așa cum e. Totuși, ca orice simbol, cercul are și o conotație negativă: reprezintă o limitare, un spațiu închis, o plafonare. Știm, din cele mai vechi cărți religioase ale omenirii, că s-ar simboliza prin cerc orizontul lumii date, al lumii cunoscute, prin urmare, Sorescu indică această închidere a satului într-un cerc, ca o potențială frică de necunoscut.

Alteori, Sorescu aduce simbolul cercului la nivelul structurii compoziționale ale poeziei. Elocventă în acest caz este poezia „Trebuiau să poarte un nume”.

În stilul său caracteristic, Sorescu șochează încă de la început printr-o declarație scurtă: „Eminescu n-a existat”. Cititorul, cu siguranță, este derutat, dar află din versurile următoare un adevăr simplu: înaintea lui Eminescu au existat o țară, un neam, o istorie ... Apoi din ele s-a născut poetul, s-a identificat cu ele, le-a condensat pe toate în sine, în sufletul, în opera sa, devenind o altă țară – a poeziei; o lume; un univers.

Astfel, poetul conturează ideea câtorva straturi, cercuri. Primul cerc e țara: „A existat o țară...”, al doilea cerc e ceva mai complex și conține istoria, oamenii și natura. Ultimul cerc, dar nu cel din urmă, se conturează treptat ca un univers inclus în două cercuri, dar, totodată și conținându-le: Universul Eminescu.

La o privire mai atentă, putem observa că poezia începe și se termină cu același cuvânt: Eminescu. Iată, așadar, cum reușește Sorescu să pună un semn de egalitate între simbolistica cercului - reprezintă absolutul, perfecțiunea, omogenitatea - și poetul nepereche al neamului românesc.

„Sorescu meditează la ceea ce scrie și scrie învăluind tragicul, sublimul, grotescul în plasa fină a ironiei. A pune aceste noțiuni în raporturi insolite este tehnica lui. În configurația ei intră și un element de absurd calculat, acela care facilitează pătrunderea paradoxului în poem”.ⁱ

Criticii literari dar și cititorii i-au apreciat mai ales talentul de a pune – într-o aparentă simplitate – cele mai profunde probleme. Contextualizarea lui Sorescu, care a dezvoltat o preferință pentru metafore simple la care adaugă simboluri – cercul – „acea spumă de geometrie” („La lilieci”), „Și centrul de foc al incredibilului / Miezul, sâmburele / De necrezut al necrezutului / Este și el un început” („Am atins incredibilul”) a dat dreptate peste ani lui George Călinescu, care în 1964, deși nu citise aceste formidabile interpretări, intuise perfect noua voce lirică ce abia intra pe poarta literaturii.

Marin Sorescu, alături de Ștefan Augustin Doinaș și Geo Dumitrescu, se pare că sunt acei poeți care au găsit în matematică idealul frumuseții imuabile, frumusețe ce a fost transpusă în poeme despre cerc – simbol al perfecțiunii. Este o întâlnire perfectă între poezie, matematică și sacru.

Când trece prin Bulzești, satul lui Sorescu, Dumnezeu preschimbă în cerc, se dă de-a dura pe uliță: „M-am dat mai aproape și i-am simțit damful:/ mirosea a / Rotund perfect. A geometrie... a spumă/ de geometrie,/ adică esența esențelor.../ Am căzut în genunchi./ Așa de ușor și de delicat atingea pământul/ plin de gloduri, al satului./ Bă, călca prin Bulzești, parc-ar fi mers/ Pe lună, tu-i

mama mă-sii!/ Mă trecuseră florii și aproape să-mi dea lacrimile/ De atâta cinste și minune“ (*Cercul*).

Prin ambiția de a aborda toate genurile literare, marele autor caută să înnoiască în permanență planul creației sale artistice. Motivația necesității de a evita fixarea definitivă a operei sale într-un tipar este conturată de scriitor într-un interviu: „Am debutat, într-adevăr, de mai multe ori. (...). Este o datorie elementară de a ne înnoi, de a încerca mereu frisonul primei apariții. Asta nu înseamnă risipire, pentru că universul, atunci când există, rămâne neschimbat.”ⁱ

Poate cel mai pregnant, simbolistica cercului apare în opera sa dramaturgică, acesta fiind un teren cu infinite posibilități de explorare a simbolului.

Trilogia „Setea muntelui de sare”ⁱ, care cuprinde *Iona*, *Paracliserul* și *Matca* – reprezintă căutarea spirituală a autorului, piesele propunând soluții pentru o dramă existențială unică, deși situațiile cu care se confruntă personajele sunt total diferite.

Metafora din titlu sugerează ideea că setea de adevăr, de cunoaștere și de comunicare sunt căile de care omul are nevoie pentru a ieși din absurdul vieții, din automatismul istovitor al existenței, iar cele trei drame care compun trilogia sunt meditații-parabole, realizate prin ironie.

Prima piesă, *Iona*, piesa de debut a dramaturgului Sorescu (1968) simbolizează drama ontologică a omului modern, dar și a omului ca ființă, aflat sub puterea destinului orb.

Inspirată din mitul biblic, al omului înghițit de un pește, opera prezintă frământarea omului în efortul de aflare a sinelui, ezitarea acestuia de a-și asuma conștient drumul în viață. În plus, avem de a face cu revolta omului în fața destinului, cu raportul dintre libertate și necesitate.

Încă din primul tablou, care este simplificat la maximum – vedem doar niste cercuri desenate cu creta, pe o scenă aproape goală, întâlnim simbolul cercului. Dar aici, avem de a face cu conotația negativă a acestui simbol – limitarea, spațiul închis – pântecul balenei - în care este constrâns *Iona* să trăiască.

Revenind la o idee anterioară, și anume aceea că pentru a putea descifra un simbol este necesară o reconstituire a evoluției gândului pentru că semnificația simbolului diferă adesea în funcție de persoana, dar și de situația în care aceasta se află la momentul dat, de emoțiile pe care le trăiește în acel moment, putem avansa ipoteza că aceste cercuri ce sugerează imensitatea mării – ca indicație regizorală, o întindere absolută de apă, fără început și fără sfârșit, poate indirect, să inducă și ideea de singurătate în această vastă întindere calmă și nepăsătoare la trăirile lui *Iona*. Paradoxal, în situația dată, dar și în strânsă

legătură cu emoțiile lui Iona, cercurile care sugerează marea, pot avansa și ideea de libertate în opoziție cu conotația negativă de limitare pe care o poate avea simbolistica cercului.

Devine evident faptul că pentru a descoperi valoarea unui sentiment, a unei emoții trebuie să ne întrebăm în ce măsură acestea au devenit hrană, au fost asumate și asimilate prin trăire? Cât suntem de bogați în trăiri proprii, cât de pline sunt sufletele noastre și cât vibrează la lucrurile simple: un fir de iarbă, un zid în construcție... Poate că adevărata energie vitală este dobândirea sensibilității, a simplității după modelul cercului.

Dar ce simțim atunci când vedem un cerc? Cum ne afectează semnificația acestei forme geometrice cu semnificații aparte ce se regăsesc în gândirea și sensibilitatea noastră vizuală și construiesc o adevărată gramatică vizuală?

Cercul – un simbol universal, cu semnificații mistice, divine, largi și totuși unitare, comune, arhietipale, reflectă mobilitatea, soarele, ritmurile esențiale ale universului, întregul, completitudinea, totalitatea, unitatea, focalizarea, ciclicitatea, eternitatea, infinitatea, sinele, apartenența, inițierea, finalizarea, perfecțiunea și pe Dumnezeu însuși. Căci, potrivit lui Hermes Trimegestus, „Dumnezeu este un cerc al cărui centru se găsește pretutindeni și a cărui circumferință nu se află nicăieri.”

Cercul protejează, sprijină și restricționează. El apără ceea ce este înăuntru și împiedică pătrunderea a ceea ce este în afară, dăruind astfel siguranță și conexiune.

Tot astfel putem spune că este și opera lui Marin Sorescu – fără început și fără sfârșit, eternă, inițiativă, completă, focalizată, ciclică prin abordarea aceluiași teme în maniere și genuri diferite.

Bibliografie

- Andreescu, Mihaela, *Marin Sorescu. Instantaneu critic*, Editura Albatros, București, 1983;
- Evseev, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhietipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994;
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. I, Editura Cartea Românească, București, 1972;
- Sorescu, Marin, *Setea muntelui de sare*, Grupul Editorial Art, București, 2006;
- Stănescu, Gabriel, *Interviu cu poetul Marin Sorescu*, în „*Limba și literatura română*”, nr. 4/1986;
- Stuparu, Ada, *Marin Sorescu în Postume*, Editura Scrisul Românesc, București, 2017.